

עורכת: ד"ר מירה צורף עורכת לשון: יעל מלכיאל

כרך 5, גיליון מס' 10, 8 באוקטובר 2015

מחאת האשפה בלבנון – תובנות מהזבל

עמרי ניר

במחצית השנייה של חודש אוגוסט האחרון פרצה בלבנון מחאה עממית רחבה שזכתה לשם "מחאת האשפה" (אחתג'אג' אל-מהמלאה), ומכונה לעתים "מחאת הזבל" (אחתג'אג' אל-קמאמה). הסיבה המידית להתארגנות המחאה הייתה הצטברות של אשפה שנערמה ברחובות בירות מאז אמצע חודש יולי 2015, אולם למעשה הייתה זו אמתלה המשקפת מחאה רחבה יותר נגד תפקודה הלקוי של המערכת הפוליטית. זיקתן של מילים כ"זבל" ו"סירחון" לתיאור המיאוס מאוזלת ידה של המערכת הפוליטית ומשחיתות הפוליטיקאים יצרה מסר קליט בקרב הציבור הלבנוני, ואפשרה לתנועת "אתם מסריחים" ("טלעת ריחתכם") להוביל את המחאה הרחבה ביותר בלבנון מאז סיום מלחמת האזרחים בשנת 1990.

משבר הזבל פרץ בעקבות סגירתו ב-17 ביולי 2015 של אתר פינוי האשפה הגדול בלבנון, נאעמה, ששימש את העיר בירות בשבע-עשרה השנים האחרונות. על אף שמועד סגירתו היה ידוע מזה שנתיים, לא מצאו הרשויות, ובמיוחד המשרד לאיכות הסביבה, אתר חלופי בעוד מועד. עם סגירת האתר הסתיימו גם החוזים הממשלתיים שנחתמו עם חברות פינוי האשפה בעיר בירות. בעקבות זאת ובשל סירובם של ראשי רשויות באזורים אחרים במדינה להתיר את פינוי האשפה מהבירה לתחומן, הופסק פינוי האשפה ובהדרגה נערמו אלפי טונות של זבל ברחבי העיר. בשבועות הראשונים נשאה המחאה אופי בלתי-מאורגן, שכלל הפגנות מקומיות מעוטות משתתפים ואף הצבת שקיות זבל בכניסה למעונו של ראש הממשלה תמאם סלאם. אולם משחלף הזמן והממשלה הפגינה אוזלת יד בטיפול במשבר, התארגנה תנועה אקטיביסטית תחת השם "אתם מסריחים", ויחד עם תנועות נוספות בעלות סדר יום אזרחי וסביבתי הצליחה לסחוף המונים להפגנות וליצור פרובוקציות שעוררו הדים בתקשורת הלבנונית והבין-לאומית. ההתעניינות במשבר הגיעה לשיאה בעקבות מותו של אחד המפגינים ופציעתם של עשרות בעת שהמשטרה פיזרה בכוח הפגנה בכניסה לבניין הממשלה, ב-23 באוגוסט.

משבר הזבל הנו סוגיה טכנית וסביבתית המשוועת לפתרון, אך בה בעת הוא משקף משבר מתמשך במערכת הפוליטית הלבנונית. אך סמלי הדבר שהצחנה ברחובות הפכה לכלי שבאמצעותו ביטא הציבור את שאט הנפש מהצחנה האופפת שנים רבות את המערכת הפוליטית הלבנונית. השיטה הפוליטית פשטה את הרגל בשנים האחרונות בשל חוסר תפקודם המתמשך של שלושת מרכיביה המרכזיים: **הפרלמנט**, שחבריו נכשלו בהעברת חוק בחירות לקראת סיום כהונתם הקודמת בת ארבע השנים ביוני 2013. בשל כך אישרו פעמיים את הארכת תקופת כהונתם בקדנציה נוספת, תחילה עד נובמבר 2013 ולאחר מכן עד יוני 2017; **מוסד הנשיאות**, שאינו מאויש מאז סיום הנשיא הקודם, מישל סלימאן, את כהונתו במאי 2014. היעדר הסכמה בין שני הגושים הפוליטיים המרכזיים, "8 במרס" ו-"14 במרס", על מועמד מתאים מונעת את בחירתו של נשיא חדש; **והממשלה**, שאינה מתפקדת זה כחודשיים בשל חילוקי דעות הנוגעים למנגנון קבלת ההחלטות. עם היווצרות הריק במוסד הנשיאות, השמור לבן העדה הנוצרית-מרונית, החליטה הממשלה

בראשותו של הסוני תמאם סלאם שכל החלטה תתקבל 'פה אחד' עד לבחירתו של נשיא חדש, במטרה לשמור על האיזון הבין-עדתי העדין הקיים במערכת הפוליטית. אלא שחילוקי דעות בין שני הגושים הפוליטיים ברוב הנושאים שעולים לדיון משתקים את פעולתה של הממשלה ואת יכולתה לקבל החלטות. ניסיונו של ראש הממשלה סלאם לשנות מנגנון זה נתקל בהתנגדות עזה מצד חלק מחברי הממשלה, ולפיכך השעה את ישיבותיה. בהיעדר רציפות בתפקוד הממשלה, הטיל סלאם על ועדה בת שישה שרים, חלקם בעלי זיקה לנושאי סביבה ומנהל, לטפל במשבר הזבל.

המשבר הנוכחי מעלה שאלות ותובנות לגבי דרכה של לבנון לנוכח התהליכים האזוריים והאתגרים הפנימיים הניצבים לפתחה בשנים האחרונות. השאלה המרכזית היא אם יש בכוחה של המחאה להניע שינוי משמעותי בשיטה הפוליטית. לטווח הקרוב, נראה כי התשובה שלילית, זאת עקב שורשיה העמוקים של השיטה הנוכחית הארוגים במרקם החברתי-כלכלי ובפסיפס הדתי של האוכלוסייה, המורכב משבע-עשרה עדות דתיות. אולם רצף המשברים הנובעים מהשיטה הפוליטית, לצד התגברות המחאה העממית נגדה בעשור האחרון, מרמזים שלטווח הארוך אפשר לצפות לשינוי הדרגתי, זאת בניגוד לשינויים הדרמטיים שעברו על מדינות אחרות במהפכות האביב הערבי. התחושה של לבנונים רבים ובכלל אלה פוליטיקאים ואנשי תקשורת היא שנס ליחו של הסכם טאיף, אשר נחתם בסיום מלחמת האזרחים בשנת 1990 ואשר עליו מושתתת השיטה הפוליטית מאז. בהסכם זה נקבעה נוסחה שאיזנה - אחרי שנים של הגמוניה מרונית - בין שלוש העדות הגדולות, השיעים, הסונים והמרונים. אולם מסתבר כי ההקפדה על האיזון הבין-עדתי מנטרלת את יעילות המערכת כולה וגורמת לרצף המשברים, ועל כן רבים סבורים כי הגיעה העת לשנותה. יחד עם זאת, חילוקי הדעות בתוך ארגוני המחאה בדבר הנוסחה לתיקון השיטה והעובדה שאין למחאה מנהיג או הנהגה מאוחדת, יקשו מאד לחולל שינוי. משבר הזבל, יש לציין, הוביל לפתיחתו של דיאלוג ביוזמת יושב ראש הפרלמנט, נביה ברי השיעי, ובהשתתפות רוב השחקנים הפוליטיים המרכזיים, במטרה לפתור את המשבר הפוליטי. אלא שיש להניח כי כמו בעבר, יעדיפו המנהיגים העדתיים והפוליטיקאים למצוא פתרון זמני אשר ישמר את מעמדם ולא להסתכן בשינוי השיטה כולה. לפיכך ניתן לשער שהמשך הלחץ הציבורי יוביל להסכמות שיאפשרו את חידוש פעילותם של המוסדות הפוליטיים, או לפחות של חלקם.

שאלות נוספות הצפות ועולות בעקבות אירועי החודשיים האחרונים בלבנון הן מי עומד מאחורי המחאה ואם היא משרתת את אחד משני הגושים הפוליטיים בלבנון, שזה עשור מפצלים את הזירה הפוליטית והציבורית לשניים: "8 במרס", השיעי ברובו, הזוכה לתמיכת כשני-שליש מהמרונים, ו-"14 במרס", הסוני ברובו, הנתמך על ידי כשליש מהמרונים. דומה כי המחאה מטשטשת את הגבולות בין הגושים וכי הן המפגינים והן מובילי תנועת המחאה הם בני עדות שונות, ורובם אינם מזוהים פוליטית עם מחנה אחד. אמנם עם פרוץ המחאה הועלו טענות באשר לזיקה בין תנועת המחאה לבין "הזרם הפטריוטי החופשי" בהנהגת המרוני מישל עון, החבר בגוש "8 במרס". טענות אלה נשענו על מעורבותו של עון במשבר הפוליטי ועל איומיו להוציא את אנשיו להפגנות בשבועות שקדמו לפרוץ המחאה. עון הוא למעשה הגורם המרכזי לחוסר תפקודם של חלק ממוסדות השלטון בשנים האחרונות כיוון שהוא מתנה את איוש משרת הנשיא ואת תפקודה התקין של הממשלה בבחירתו שלו לתפקיד הרם ובמינוי חתנו למפקד הצבא. עם זאת, הוא הפוליטיקאי הבולט ביותר שיוצא זה תקופה ארוכה נגד השיטה הפוליטית הקיימת ונגד נטיית האליטות ל"סגור דילים" בינן לבין עצמן תוך התעלמות מהחוקה. על רקע זה הוא איים, עוד קודם למחאת האשפה, להחריק את פעילות תנועתו נגד הממסד. על אף שתומכיו של עון אינם נמנים עם מייסדי תנועת המחאה, לא מן הנמנע שהוא עצמו יצא נשכר מהדינמיקה הפוליטית שהמחאה תצמיח בעתיד. לדידו של עון, שנהנה מתמיכתם של רוב המרונים ושל תנועת חזבאללה השיעית, השיטה הקיימת מאפשרת למתנגדיו למנוע ממנו לנצל פוליטית את התמיכה העממית שהוא זוכה לה, ומכאן ששינוי בשיטה הנוכחית עשוי לשרת אותו. כדי למנוע חשד לקשר למחאת הזבל, קרא עון לאנשיו להימנע מהשתתפות בחלק מההפגנות האחרונות. לעומת זאת, תנועת אמל השיעית, שותפתו של עון לגוש "8 במרס", עשויה להיפגע משינויים בשיטה הפוליטית, משום שהיא נתפסת ככזו הנהנית מייצוגיות יתר ביחס לכוחה בציבור הודות לשיטה זו. ואמנם, פעיליה תקפו בכמה מקרים את המפגינים, לאחר שאלה הניפו שלטים בגנות מנהיגם נביה ברי והציגו אותו כסמל השחיתות הפוליטית.

משבר הזבל מאשש גם כמה תובנות כלליות. **ראשית**, אופייה הבלתי-אלים של המחאה מרמז על הסגנון שבאמצעותו יקודם שינוי הדרגתי בשיטה הפוליטית. המחאה העממית מלווה בפעולות תרבותיות בתחומי המוסיקה, הווידאו, הפרסום, הגרפיטי והצילום, תוך שימוש ברשתות החברתיות ובכלי התקשורת. סגנונה דומה יותר למחאות עממיות בישראל או במערב מאשר לגל המחאות בעולם הערבי. סגנון המחאה הבלתי-אלים, שהחל לפני כעשור לאחר רצח רפיק חירי, הפך לדפוס הבולט של המחאה העממית בלבנון, גם אם לא הדפוס היחיד. והא ראיה: במרס 2005 יצאו ההמונים להפגנות שזכו בהמשך לכינוי "מהפכת הארזים" ואשר הובילו ליציאת צבא סוריה מלבנון לאחר שהייה של כמעט שלושים שנה. בדיעבד, ניתן לראות באותן הפגנות את ראשיתו של האביב הערבי, שכן ה"דיקטטור" בעיני לבנונים רבים, קרי: צבא סוריה, סולק ללא אלימות. בעקבות נפילת המשטרים הערביים בפברואר ובמרס 2011, שוב אימצו ארגונים לבנוניים סגנון בלתי-אלים בהפגנות מחאה שארגנו במרכז בירות בקריאה לשינוי השיטה הפוליטית. אז הם הצליחו לגייס לשורותיהם אלפים בודדים בלבד לעומת כמאתיים אלף שנטלו חלק בהפגנות המחאה הנוכחית. זאת ועוד, אפשר לראות דווקא במחאת הזבל העכשווית את הגרסה הלבנונית המאוחרת לאביב הערבי, במיוחד לאור קריאת ההמונים "העם רוצה להפיל את השלטון" ("אל-שעב יריד אסקאט אל-נט'אס") שנעשה בה שימוש רחב במהפכות האביב הערבי, ועל רקע הצהרתם של פעילי "אתם מסריחים" כי יפיקו לקחים מהניסיון המצרי. גם במחאה שפרצה בנובמבר 2013, בעקבות הצבעת חברי הפרלמנט להאריך את כהונתם, אומץ סגנון בלתי-אלים. לעומת זאת, במאי 2008, הובילו חילוקי דעות פוליטיים לאירועים אלימים שנמשכו כשבוע ועלו בחייהם של יותר משמונים איש. נראה כי ככל שההזדהות הציבורית עם המחאה רחבה יותר, כך הנטייה לאמץ דפוס מחאה בלתי-אלים גוברת, וכי הפגנות בלתי-אלימות הפכו לגיטימיות בציבוריות הלבנונית. זאת אף על פי שבעבר מחאות שקטות לא תמיד השיגו את יעדן. אשר למחאה הנוכחית, ניתן להניח כי היקפה הנרחב, המעיד על הסכמה ציבורית רחבה, ומקומה הבולט בתקשורת העולמית, עשויים להוביל הפעם להישגים שלא הושגו עד כה.

שנית, יש לבחון את דרישות המפגינים, שבראשן שינוי השיטה הפוליטית. על פניה, דרישתם הגיונית לנוכח חוסר התפקוד של הממשל ולנוכח המשברים התכופים שהזירה הפוליטית נקלעת אליהם שוב ושוב. זאת ועוד, יש מקום לבחון לעומקה את הטענה שבעת הנוכחית דווקא מגרעות השיטה, ובעיקר החלשת השלטון המרכזי, מונעות מלבנון ליפול למערבולת אלימה מהסוג שידעה בעבר ושמדינות כמו סוריה, עיראק, בחריין, לוב ותימן עוברות בשנים האחרונות. שמירת האיזון הבין-עדתי, העומדת במוקד השיטה הקיימת בלבנון מאז אמצע המאה התשע-עשרה, אמנם מנציחה עיוותים בייצוג האזרח הלבנוני אך בה בעת מבטיחה פלורליזם שמונע מהממשל הלבנוני לנקוט עמדה חד-משמעית לצד מחנה זה או אחר בכל סכסוך מקומי או אזורי. כשהועלתה האפשרות לשינוי השיטה לדיון ציבורי בסתיו 2009, תגובת הנגד החריפה מצד פוליטיקאים קברה את היוזמה למשך מספר שנים. תרומת המחאה הנוכחית לנושא היא בעצם העלאתו לדיון מחודש, הפעם באווירה ציבורית התומכת בשינוי.

שלישית, מחאת האשפה הנה אמצעי חשוב עבור הציבור לפרוק את תחושותיו ולהקהות את נטיותיו לאלימות. לאחר חודשים רבים של מתח פוליטי גובר, הצליחה המחאה להוציא מאות אלפים לרחובות ולאתרים ציבוריים שונים תוך גילויי אלימות מועטים. בהתחשב בנטיית הלבנונים לפתור סכסוכים פוליטיים באלימות, לאחרונה במאי 2008, ממלאת המחאה תפקיד חשוב בירידת המתח. טראומת מלחמת האזרחים (1975-1990) משמשת גם היא, עדיין, חסם מרכזי בפני הידרדרות אלימה.

רביעית, מחאת הזבל חשפה שוב את ההבדל הגדול בין בירות לאזורים אחרים בלבנון. מעקב רצוף אחר האירועים השוטפים באזורי פריפריה חושף בעיות של אלימות, סמים, עוני, פליטים ומתח בין-עדתי. העיר בירות לעומת זאת מצליחה להתנהל, גם במחאה הנוכחית, באופן שמזכיר מחאה בעיר מערבית. מתברר שגם חמישה עשרים לאחר ניסיון הממשל הלבנוני לצמצם פערים בין בירות לפריפריה (תקופה הידועה בלבנון כ"שהאביזם"), לבנון היא עדיין מדינה של עיר ראשה – בירות – השונה מאד מאזורי הפריפריה. על המשקיפים מבחוץ, כולל ישראל, להביא זאת בחשבון בבואם להעריך את סיכוייה של המחאה להצלחה או לכישלון.

לבנון מתמודדת עם אתגר מורכב. הגישה המובילה בקרב תנועת "אתם מסריחים" היא שבעיית הזבל הנה רק אחת מבעיותיה הרבות של המדינה וכי אם המחאה תוביל לפתרונה, תפנה התנועה את מרצה ותנצל את המומנטום לפתרון בעיות אחרות, ובראשן קיום בחירות לפרלמנט ובחירת נשיא. הגידול ההדרגתי בהיקף המחאה נגד המערכת הפוליטית והלחץ הציבורי שהיא מפעילה על הפוליטיקאים עשויים לקצר את תוחלת החיים של השיטה הפוליטית הלבנונית, גם אם לא בטווח המידי. על אף שלא ניתן לחזות מראש שינויים מסוג זה, לא יהיה זה יומרני להעריך שמחאת האשפה הנוכחית תירשם כציון דרך במסלול לשינוי השיטה הפוליטית בלבנון, שיהיה, קרוב לוודאי, הדרגתי ויישען על הסכמה רחבה.